

نقش آموزه‌های دینی در صیانت از محیط زیست

فاطمه رامش^۱

^۱. مدرسه علمیه فاطمه الزهرا- سلام علیها- سطح ۲.

چکیده

یکی از مهمترین مشکلات تمدن انسانی در جهان امروز مسئله تخریب محیط زیست است؛ زیرا تخریب و آلودگی محیط زیست بر نظم و بقای طبیعت اثر می‌گذارد و پیامدهای زیانباری برای زندگی بشر، حیوانات و گیاهان دارد. در این میان نقش انسان در آلودگی محیط زیست بسیار چشمگیر است، به نوعی پیوند ناگسستنی میان انسان و طبیعت وجود دارد. امروزه بحث صیانت و حمایت از محیط زیست، یکی از مباحث مهم هر کشوری محسوب می‌شود، به گونه‌ای که در برخی موارد استفاده نادرست و یا رعایت نکردن استانداردهای حفاظت از محیط زیست می‌تواند سلامت کل جهان را تهدید نماید. مناسب‌ترین راه برای حل این بحران مراجعه به متون مقدس اسلامی است. با مراجعه به شارع مقدس اسلام می‌توان این نکته به دست می‌آید، که منابع دینی آموزه‌ها و راهکارهایی را جهت حفظ محیط زیست قرار داده است. بنابراین پژوهش حاضر با روش کتابخانه‌ای -تحلیلی درصدد بررسی نقش آموزه‌های دینی در صیانت از محیط زیست می‌باشد. از نتایج به دست آمده از متون مقدس اسلامی در مورد حفظ محیط زیست، می‌توان به اجتناب از اتلاف و ضرر رسانی، نهی از فساد در زمین، کاشتن درخت، رعایت حقوق دیگران و..... اشاره کرد. کلیدواژه: آموزه دینی، صیانت، محیط زیست.

مقدمه

خداوند زمانی که انسان را خلق کرد، سپس برای او طبیعت خلق نموده و آن را مسخر او نمود. خداوند طبیعت را به عنوان امانت به دست بشر سپرد و بشر را جانشین خود در روی زمین قرارداد. مساله حفظ محیط زیست از مسائل مهم عصر ماست و بطور کلی فعالیت های مرتبط با حفظ محیط زیست از فعالیت های مهم اجتماعی محسوب می شود. صیانت از محیط زیست از این نظر اهمیت و ضرورت دارد که محیط زیست طبیعی تاثیر شگرفی بر روح و روان آدمی دارد و اگر در حفظ محیط زیست کوشش نشده و تخریب شود، آثار سوئی برای همه انسان ها در همه زمان ها در بردارد، از جمله اینکه محیط زیست آلوده باعث می شود که زندگی مادی و معنوی همه انسان ها در همه نسل ها به خطر بیفتد. همچنین آلودگی محیط زیست بر نظم و بقای طبیعت اثر می گذارد و حیات دیگر موجودات زنده را به خطر انداخته و آنها در معرض نابودی و مرگ قرار می دهد. مسئله حفظ صیانت از محیط مربوط به زمان ظهور اسلام نیست، بلکه در دیگر ادیان الهی این مسئله مطرح بوده و در ملل گذشته نیز راهکارها و آموزه هایی برای صیانت از محیط زیست وجود داشته است. حال این سوال مطرح است که دین اسلام به عنوان یک دین کامل و جامع که در تمامی جوانب زندگی بشر برنامه خاصی را ارائه نموده؛ آیا برای صیانت از محیط زیست برنامه و راهکارهایی جامعی پیش بینی نموده است؟

در دین بزرگ اسلام شناخت اصول زیست محیطی و تحصیل آن و پرهیز از تخریب آن و سعی برای سالم ماندن از تکالیف و احکام الهی می باشد و انسان ها در مقام خلافت الهی موظف به عمل کردن به این قوانین می باشند و به همین منظور اسلام همواره انسان ها را از آلوده نمودن هوا و اماکن عمومی و فساد در زمین و از اتلاف و اسراف در بهره برداری از طبیعت نهی کرده است. همچنین جهت حمایت از محیط زیست، قرآن کریم انسانها به عمران و آبادانی زمین، رعایت نظافت امر نموده است و تکالیف و وظایفی مانند درختکاری، رعایت حقوق حیوانات را جهت حفظ و حمایت از محیط زیست بر دوش انسانها نهاده است.

قبل از پرداختن به هر مبحثی، پرداختن به مفاهیم مربوط به آن بحث می تواند کمک شایانی

به فهم مطالب مرتبط با آن موضوع بنماید. از این رو قبل از پرداختن به بحث اصلی به ذکر تعریف برخی از واژه‌های مرتبط با آن بحث می‌پردازیم:

۱. مفهوم آموزه دینی

الف: آموزه دینی در لغت

آموزه های دینی مرکب از دو کلمه آموزه و دین است و برای درک بهتر معنای آن، باید معنی هر کدام از کلمات را جداگانه را مورد بررسی قرار داد. آموزه به معنای آموختن، آموزیدن،^۱ اصول و تعالیم، معلم، آنکه به دیگری آموزد.^۲

دین در لغت به معنای پاداش و جزا، طاعت و شریعت به کار رفته است.^۳ راغب اصفهانی نیز می‌گوید: شریعت را به اعتبار طاعت و فرمان بری، دین گویند.^۴ همچنین دین به معنای ملت، عادت، روش، شأن، قهر و غلبه، خضوع، استیلاء، حساب، ملک، حکم، ورع، معصیت، قضا و داوری و خدمت آمده است.^۵

ب: آموزه دینی در اصطلاح

دین در اصطلاح به معنای اعتقاد به آفریننده ای برای جهان و انسان و دستورات عملی متناسب با این عقاید می باشد.^۶ همچنین دین، مجموعه‌ای از برنامه‌های عملی هماهنگ با نوعی جهان بینی است که انسان برای رسیدن به سعادت خود، آن را وضع می‌کند و یا از دیگران می‌پذیرد.^۷

۱. معین، فرهنگ فارسی، ص ۵۶.

۲. دهخدا، فرهنگ دهخدا، ص ۱۲۱.

۳. قرشی، قاموس قرآن، ج ۲، ص ۳۸۰.

۴. راغب، مفردات فی الفاظ القرآن، ج ۱، ص ۶۹۹.

۵. جوهری، صحاح اللغة، ص ۴۵۳.

۶. طباطبایی، شیعه در اسلام، ص ۲-۳.

۷. ابراهیم زاده آملی، دین پژوهی، ص ۱۸-۲۴.

در نهایت می‌توان گفت که آموزه‌های دینی به همه آموخته‌های دینی اطلاق می‌شود که با توجه به محتوا و کارکردهای آن به سه دسته اعتقادات، اخلاقیات و احکام تقسیم می‌شود.^۱

۲. مفهوم محیط زیست

الف: محیط زیست در لغت

محیط واژه عربی بوده و از ریشه حوط است و در لغت به معنای احاطه‌کننده، آن چیزی که چیزی را احاطه نموده است، اقیانوس را در عربی محیط گویند.^۲

زیست در لغت به معنای مجموعه عوامل فیزیکی، شیمیایی، بیولوژیکی و عوامل اجتماعی که در یک لحظه معین قادر به اثر گذاردن، مستقیم یا غیرمستقیم فوری یا زمان‌دار در موجودات زنده و فعالیت انسان باشند.^۳

ب: محیط زیست در اصطلاح

معنای اصطلاحی محیط زیست عبارت است از محیطی که فرآیند حیات را فراگرفته و با آن برهم کنش دارد. محیط زیست، از طبیعت، جوامع انسانی نیز فضاهایی که با فکر به دست انسان ساخته شده‌اند، تشکیل یافته است کل فضای زیستی کره زمین، یعنی زیست‌کره را فرا می‌گیرد.^۴

یا محیط زیست مجموعه‌ای بسیار عظیمی از عوامل گوناگونی است که بر اثر روند تدریجی موجودات زنده و اجزای سازنده سطح زمین به وجود آمده است و در فعالیت انسان تأثیر گذاشته و از آن متأثر می‌گردد.^۵

۳. مفهوم صیانت

^۱ . [http:// fa.wikipedia.org](http://fa.wikipedia.org)

^۲ . مشهدی، ترمینولوژی حقوق محیط زیست، ص ۱۰۱.

^۳ . بنان، محیط زیست انسان و جلوگیری از آلودگی آن، جلد ۳، ص ۱.

^۴ . بهرام سلطانی، مجموعه مباحث و روشهای شهرسازی محیط زیست، ص ۱۳.

^۵ . عباس پور، مسعود؛ خیامی، مسعود، اکولوژی عمومی، ص ۲۸.

پیامبر -صلی الله علیه وآل سلم- صبغه ملکوتی دارد و ضمناً بوی خوب و رعایت پاکیزگی، روح را تلطیف می‌کند و سه اصل عموم، دوام و اطلاق یعنی همگانی، همیشگی و همه جانبه و فراگیر بودن ملحوظ در حدیث می‌باشد و تمام انسان‌ها اعم از زن و مرد پیر و جوان و دولت و ملت موظفند که تمام مکان‌های مورد نظر را پاکیزه نگه دارند.^۲

در روایتی دیگر پیامبر-صلی الله علیه وآل سلم- می‌فرماید: «خودتان را با هر وسیله‌ای که می‌توانید، پاکیزه کنید؛ زیرا خدای متعال، اسلام را بر پایه پاکیزگی بنا کرده است و هرگز به بهشت نرود، مگر کسی که پاکیزه باشد».^۳

حضرت علی -علیه السلام- نیز درباره نظافت توصیه فرمود: «خودتان را با هر وسیله‌ای که می‌توانید، پاکیزه کنید».^۴

همچنین در اسلام، قضای حاجت در کنار نهرهای جاری و زیر درختان میوه‌دار مکروه و ناپسند شمرده شد.^۵ همچنین تاکید شد که زباله ها مانند مو، خون و ناخن دفن شوند، اهمیت ویژه اسلام به نظافت و پرهیز از آلودگی، حمایت روشن اسلام را در صیانت محیط زیست می‌رساند.

هشتم: رعایت حقوق حیوانات

اهمیت دادن به حیوانات و مدارای با آن‌ها، از جمله سنت‌هایی است که از ابتدا مورد تاکید واقع شده است. از بررسی تعالیم اسلامی این گونه نتیجه می‌شود که حیوانات همان‌گونه که به انسان خدمت می‌کنند، دارای حقوق خاصی نیز هستند که همواره صاحبان آن‌ها موظف به رعایت این حقوق هستند. رعایت حال حیوانات و پرداختن به محیط زیست در اسلام به حدی است که اولین دامپزشکی‌ها و مناطق حفاظت شده طبیعی، به سفارش و دستور نبی اکرم-صلی الله علیه وآل سلم- ساخته شده بود. در اسلام تمام انسانها در برابر حمایت از حیوانات و جانداران مسئول شناخته

۱. پاینده، نهج الفصاحه، ج ۲، ص ۶۰۶.

۲. جوادی آملی، اسلام و محیط زیست، ص ۲۶۸.

۳. پاینده، نهج الفصاحه، ج ۲، ص ۹۹۸.

۴. همان، ص ۶۰۶.

۵. حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۲۲۴.

شده‌اند. حضرت علی-علیه السلام- در این فرمودند: «درباره بندگان و بلاد و شهرها از خداوند بترسید، مبادا بر کسی ستم کنید و به ویرانی و تبهکاری زمین در بلاد و شهرها اقدام کنید، همه شما مسئولید و مورد پرسش قرار می‌گیرید، حتی درباره زمین‌ها و چهارپایان که به چه دلیل مزارع و جنگلها را از بین بردید، شهرها و خانه‌ها را ویران نمودید و حیوانات زبان بسته را مورد اذیت و آزار قرار دادید».^۱

همچنین رسول خدا -صلی الله علیه وآل سلم- در این مورد فرمودند: «یعنی حیوانات حلال گوشت را جز در صورت احتیاج به گوشت آنها، کشتار نکنید».^۲ در این روایت پیامبر -صلی الله علیه وآل سلم- به مجاهدان اسلام سفارش می‌نماید که حیوانات را بی‌جهت کشتار نکرده و نیز پی‌کردن حیوانات بدون دلیل ممنوع است.

از امام صادق- علیه السلام- روایت نقل شده که فرمودند: «از کشتن حیوانات به جز افعی، عقرب و موش بپرهیزید، زیرا این سه در محیط زندگی انسان موجب ضرر و زیان می‌شود».^۳ اهمیت اسلام نسبت به حیوانات و طیور، در حدی است که بای در ابواب فقهی را به آنها اختصاص داده و این امر حکایت از حساسیت اسلام نسبت به محیط زیست و رعایت حقوق جانداران و حفاظت از آنها دارد. دستورات و احکامی که اسلام وضع نموده، در وهله اول دلیل بر صیانت از حیوانات و در مرحله دوم دلیل بر صیانت از محیط زیست است؛ زیرا زمانی که انسان خود را در مقابل حیوانات مسئول دانسته، به تبع خود را نیز در مقابل طبیعت مسئول می‌داند و در حفظ و صیانت از آن بیشتر تلاش می‌کند، بنابراین می‌توان گفت که دستورات دینی مبتنی بر رعایت حقوق حیوانات بوده، نقش مهمی در صیانت از محیط زیست دارد.

۱. فیض الاسلام، نهج البلاغه، خطبه ۱۶۶، ص ۵۴۴-۵۴۶.

۲. مجلسی، بحارالانوار، ج ۶۴، ص ۲۸۲.

۳. حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۵۴۵.

نتیجه گیری

با توجه به مطالبی که ذکر شد، می‌توان به طور خلاصه گفت که در دین اسلام، به عالم طبیعت و محیط زیست، به عنوان تجلی و ظهوری الهی نگاه می‌شود که در آن تمام مخلوقات، جلوه‌ای از اسمای الهی بوده و به همین دلیل، قابل و لایق احترام هستند. در اسلام انسان، خلیفه خداوند تلقی شده که قدرت تسلط و تسخیر عالم را داشته و در عین حال هم، موظف است با طبیعت، هم چون عطیه الهی برخورد کند و در حفظ و آبادانی آن کوشیده و از تخریب و نابودی آن جلوگیری کند. انسان دیندار همان‌طور از محیط زیست بهره می‌برد و در نهایت نیز تلاش می‌کند، تا طبیعت حفظ شود تا دیگران نیز بتوانند از آن استفاده کنند؛ یعنی از هر کاری که دیگران را از داشتن یک محیط زندگی سالم و بی نصیب کرده، دوری نماید. در اسلام در آموزه‌های دینی مانند نهی از فساد، ظلم، اتلاف و اسراف به حفظ طبیعت توجه شده، همچنین در آموزه‌هایی به عمران و آبادانی محیط زیست، کاشتن درخت و رعایت حقوق حیوانات امر شده است؛ که این دستورات نقش مهمی در صیانت محیط زیست دارد.

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. ابراهیم زاده آملی، عبدالله، دین پژوهی، بی جا: نشر اداره آموزش عقیدتی سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه، چاپ سوم، ۱۳۸۷ ه.ش.
۲. بنان، غلامعلی، محیط زیست انسان و جلوگیری از آلودگی آن، تهران: انجمن ملی حفاظت منابع طبیعی و منابع انسانی، ۱۳۶۸ ه.ش.
۳. بهرام سلطانی، کامبیز، مجموعه مباحث و روش‌های شهرسازی محیط زیست، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۷۱ ه.ش.
۴. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران: جاویدان، ۱۳۸۷ ه.ش.
۵. تقی زاده انصاری، مصطفی، حقوق کیفری محیط زیست، تهران: قومس، ۱۳۷۹ ه.ش.
۶. جوادی آملی، عبدالله، تبیین براهین اثبات خدا، قم: إسرائ، چاپ پنجم، ۱۳۸۸ ه.ش.
۷. جوهری، اسماعیل بن حماد، تاج الغة و صحاح اللغة، بیروت: دارالعلم للماعین، ۱۴۰۷ ه.ق.
۸. حکیمی، محمدرضا، الحیاء، مترجم: احمد آرام، تهران: نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۰ ه.ش.
۹. حرانی، ابن شعبه، تحف العقول، قم: جامعه مدرسین، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ه.ق.
۱۰. حرعاملی، محمدحسن، وسائل الشیعه، بیروت: احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ه.ق.
۱۱. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ ه.ش.
۱۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات فی الفاظ القرآن، بیروت: دارالعلم، چاپ اول، ۱۴۱۲ ه.ق.
۱۳. سید امامی، کاووس، اخلاق و محیط زیست، تهران: دانشگاه امام صادق-علیه السلام، ۱۳۸۹ ه.ش.
۱۴. سعدالدین، محمدمنیر، «محیط زیست و مسئولیت انسان»، بیروت: مجله المنهاج، شماره ۳، پائیز، ۱۹۹۶ م.

۱۵. طباطبایی، محمدحسین، شیعه در اسلام، قم: نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۳۹۲ ه.ش.
۱۶. عباس پور، مسعود؛ خیامی، مسعود، اکولوژی عمومی، ارومیه: امیر نقش، ۱۳۸۸ ه.ش.
۱۷. عمید، حسن، فرهنگ عمید، تهران: آشجع، ۱۳۸۹ ه.ش.
۱۸. فراهانی، سعید، «محیط زیست: مشکلات و برون رفت از منظر اسلام»، فصلنامه پزشکی، سال سوم، شماره ۸، ۱۳۸۸ ه.ش.
۱۹. فیض الاسلام اصفهانی، علی نقی، ترجمه و شرح نهج البلاغه، تهران: سپهر، ۱۳۸۹ ه.ش.
۲۰. قرشی بنابی، علی اکبر، قاموس قرآن، قم: موسسه اهل بیت، ۱۳۹۱ ه.ش.
۲۱. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، قم: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۵ ه.ق.
۲۲. محقق داماد، مصطفی، «طبیعت و محیط زیست از نظر اسلام»، مجموعه مقالات اولین سمپوزیوم بین المللی اسلام و مسیحیت ارتدکس، مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی بین المللی با همکاری انجمن دوستی ایران و یونان، شماره ۱۳، ۱۳۷۳ ه.ش.
۲۳. مشهدی، علی، ترمینولوژی حقوق محیط زیست، تهران: خرسندی، چاپ اول، ۱۳۸۹ ه.ش.
۲۴. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: راه رشد، ۱۳۷۷ ه.ش.
۲۵. نقی زاده، محمد، «جهان بینی و حفاظت محیط زیست»، نامه فرهنگستان علوم، شماره ۲۲، پائیز ۱۳۸۱ ه.ش.

پایگاه اینترنتی

۱. [http:// fa.wikipedia.org](http://fa.wikipedia.org)